

О. І. Богучарова, В. В. Вороновська

E-mail: veroshk@list.ru

ХАРАКТЕР ЗВ'ЯЗКУ СТИЛІВ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ З МОТИВАЦІЄЮ ДОСЯГНЕНЬ УЧНІВ-ПІДЛІТКІВ

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

Сім'я є найпершим, найвизначнішим осередком становлення особистості підлітка, що дозволяє йому в подальшому житті зберігати свою ідентичність, єдність проявів у різноманітних ситуаціях і спільнотах, уникати негативних наслідків криз, формувати мотиваційно-сміслову систему та ціннісні пріоритети, що в цілому сприяє самоствердженню підлітка як особистості та збереженню його психологічного здоров'я й суб'єктивного благополуччя. Батьківський вплив на дитину, незважаючи на те, усвідомлений він чи стихійний, здійснюється постійно. Як зазначає Е.Фром, родина є своєрідний «посередник» суспільства, що стає основою адаптації в суспільстві та вирішення різних соціальних проблем. Щоправда, батькам часто бракує знань щодо вікових та індивідуальних особливостей своїх дітей-підлітків, вони не вміють обрати оптимальні методи виховного впливу та й самі атмосфера, психологічний клімат, стиль сімейного виховання іноді занадто далекі від зразкових. Розглядаючи роль стилів сімейного виховання, потрібно відзначити, що сьогодні батьки мають можливість вибирати батьківство як усвідомлену позицію. Це дозволяє розглядати сім'ю як педагогічну систему стосовно виховання й соціалізації підлітків, у тому числі в площині формування мотивації досягнення.

Теоретико-методологічною основою нашого дослідження виступає дві «категорії»: стиль сімейного виховання (ССВ) та мотивація досягнення (МД). З одного боку, це уявлення про феномен позитивної ролі впливу батьківства в системі взаємодії батьків і підлітків в напрямку формування певних вольових якостей їх характеру (впевненість, активність, відповідальність, наполегливість, рішучість тощо), а з іншого, – підходи до вивчення МД як прагнення до успіхів й уникнення невдач в діяльності учнів-підлітків. В уявленнях про батьківство його розглядають як вищу фазу в індивідуальному розвитку матері та батька (І.В.Дубровіна, О.Є. Лічко, В.О. Сухомлинський), що як поняття перехрещується з поняттям стилів сімейного виховання, але повністю не співпадає. Також ССВ – це модель взаємодії, заснована на стилях партнерства при більш активному залученні батьків у спілкування з дітьми (А.С.Співаковська) поряд з «материнською любов'ю», що становить культурну цінність й стильову ознаку (Я. Корчак, Дж. Віннікот, Е. Фромм) в її зв'язку з характером дитячо-батьківської емоційної взаємодії. Щодо зв'язку МД саме у підлітків з ССВ то відповідно до теорії соціального навчання (А.Бандура, Х.Хекхаузен) вона є продуктом більш широких соціальних мотивів, а також залежить від сприятливих умов виховання й рівня благополуччя середовища. Під мотивацією досягнення Дж. Аткинсон, Н.В. Афанасьєва, В.М. Ботова, М.Ш.Магомед-Емінов, Д. МакКлеланд,

Х.Хекхаузен розуміли мотивацію діяльності особистості, що детермінується прагненням до досягнення успіху в ній. Притому в зарубіжній психології існує два протилежних підхода: динамічний (Дж. Аткинсон, Д. МакКлеланд) та когнітивний (Х.Хекхаузен, Б.Вайнер). Аналіз ССВ також має два підгрунтя емоційне (любов/ненависть) й поведінкове (автономія/контроль) (Е.С.Шафер, Р.А.Белл) або за Д.Баумринд: авторитетний, авторитарний, ліберальний, індіферентний, попустливий. Досвід дослідження проблеми мотивації у вітчизняній психології представлено дещо інакше – у межах розгляду потреб і мотивів як рушійних сил поведінки і діяльності людини при поєднанні енергетичних і смислових рівнів (В.Г. Асеев, С.С. Занюк, Є.П. Ільїн, В.І.Ковальов, Т.С. Кудріна, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Г. Москвичов, К.Обуховський та ін.). Притому МД у підлітків є інтегральним особистісним утворенням, що співвідноситься з певними рисами особистості й типом мотиваційно-смислової саморегуляції (Л.І. Божович, Л.С.Славіна, О.Я. Гошовський, Т.В. Кириченко, В.С. Мухіна, Л.П. Осьмак, А.М.Прихожан, Н.Н. Толстих, І.М. Турчанінова та ін.). Про риси зазначають і західні вчені (Д. МакКлеланд, Х.Хекхаузен).

Метою даного дослідження є встановлення характеру взаємозв'язку між мотивацією досягнення як інтегральним особистісним утворенням підлітка та стилем сімейного виховання у сім'ї (підлітка).

Методики дослідження та його організація. У процесі дослідження було застосовано п'ять основних і дві додаткові психодіагностичні методики: стратегія сімейного виховання С. Степанова; МД успіху Т.Елерса та діагностики батьківського відношення (ОБВ) Г.Я. Варги, В.В. Століна; ADOR («Підлітки про батьків») Е.С. Шафера, адаптований Л.І. Васерманом, І.А. Гарькавою, Е.Е. Роміциною; 16 PF Р. Кеттела – шкали D (імпульсивність), G (дисциплінованість), Q3 (вольовий самоконтроль), H (упевненість у собі) та КОС-2 Б.О. Федоришина і В.В.Синявського, що виявляє лідерські властивостей – комунікативні і організаційні. В якості досліджуваних виступали учні-підлітки 8-х класів ЗОШ І-ІІІ ступеня м. Дніпропетровська. Обробка результатів дослідження проведена за r-Пірсона. Середній вік досліджуваних – 13,7. Загальна чисельність вибірки – 90 осіб (50 /40 дівчата/хлопці) .

Результати та їх обговорення. Результати кореляційного аналізу та опитування за блоком методик, у тому числі КОС-2 і 16 PF довело розподіл учнів за виразністю мотивації досягнення (%): дуже високий – 12, високий – 32, середній – 16, що склало 60% вибірки відповідно, а за стилями виховання (%): авторитетний – 44, авторитарний – 20, ліберальний – 10,6, індіферентний – 9,4, змішаний – 16%. Встановлені позитивні кореляції між авторитетним стилем виховання і мотивацією досягнення по Елерсу (0,390, на рівні $p < 0.01$) та від'ємні – між авторитарним (-0,063), ліберальним (-0,210, обидва при $p < 0.05$), індіферентним (-0,347, $p < 0.01$). Також були виявлені статистично достовірні значення кореляційного зв'язку між показниками МД і шкалами ОБВ: прийняття-відторгнення (0,755), кооперація (0,543), симбіоз (0,315), авторитарна гіперсоціалізація (0, 297), «маленький невдаха» (0,476),

усі на рівні $p < 0.01$, за виключенням гіперсоціалізації, $p < 0.05$. Проте, ніяких яскравих позитивних зв'язків між показниками методики ADOR, що показує родину очами підлітка і рівнем МД за Т. Елерсом не встановлено: позитивна зацікавленість, директивність, ворожість, автономність, непослідовність (0,016; 0,055; 0,063; 0,125; 0,148). Водночас показник отриманого нами коефіцієнта кореляції успішності навчальної діяльності і МД є значно вище критичного і знаходиться в зоні значущості $\text{гемп.} = 0,813$, $p < 0.01$. За КОС-2 було виявлено 16 учнів (15%), які мають найвищі показники лідерських властивостей, G (дисциплінованість), Q3 (вольовий самоконтроль), Н (упевненість у собі) та високі рівні мотивації досягнення ($p < 0.01$). Для того, щоб перевірити інтеркореляційні зв'язки у більш вузьких типологічних групах ми виділили 2 групи, де перша – складалася з учнів з найбільшим проявом мотивації досягнення (12%), а друга – уникнення невдачі (21%). Серед отриманих даних цікавим є те, що в учнів з високими показниками успішності в навчанні й автономності ССВ, зв'язок самоконтролю з упевненістю в собі та лідерськими властивостями стає зворотнім, при чому не втрачає значущість, а навіть набуває її: зв'язок дисциплінованості становить з комунікативними (-0,619), організаційними здібностями (-0,696), упевненістю в собі (-0,397). Тобто можна припустити про те, що автономний ССВ в родині швидше декларується, ніж є реальним відображенням взаємин у рисах самостійності, вольових якостей підлітків. Саме тому в успішних в навчальній діяльності учнів з високим рівнем лідерських якостей ($p < 0.01$) не обов'язково присутній такий же високий показник МД. Значимими є й дані групи з найбільшим проявом мотивації уникнення невдачі, до якої входять не тільки неуспішні в навчанні учні, а й успішні. Помітний зв'язок успішності в навчанні, вольових і особистісних рис учнів. При цьому батьки успішних учнів найчастіше вказують на їх позитивні якості, а серед негативних – на впертість (15%), невпевненість у собі (19%). Але в цих підлітків не проявляються похмурість, застрягання на негативних почуттях, бажання самотності, відчуженість, навіюваність, інертність, млявість, як у неуспішних учнів, в яких вищезазначені якості є та й ще по деяким з них згадування батьками переважає в 8, 6, 4, 3 раз. Тож характер зв'язку МД успіху з ССВ досить щільний, при чому має відображення на рівні рис і якостей успішних учнів-підлітків в їх навчальній діяльності. Тобто мотивація досягнення у підлітків є інтегральним особистісним утворенням, що співвідноситься з певними рисами особистості.

Висновки. За узагальненням концептуальних підходів та отриманих в емпіричному дослідженні даних ми дійшли висновку, що існують відмінності в соціальній ситуації розвитку підлітків, пов'язані з стилем сімейного виховання в родині: сприятливі/несприятливі умови виховання й середовища (МД середньовисокий/низький – 60/40%). Ці відмінності є характерною ознакою благополуччя ССВ, яка дозволяє побачити зв'язок стилей сімейного виховання і мотивації досягнення як усталений і щільний при $p < 0.01$ авторитетний (0,390), ліберальним (-0,210), індіферентний (-0,347) в учнів-підлітків.